

voltak, nem merete ilyen cinikusan bemondani a dolgait” (397–8.). Mennyi remekelés ebben a kis részben! A millió pontos rajza: a kissé lompos, szertartásosság nélküli vacsora. Eszter „villázgatja” a krumplit, Józsi „az edény aljáról” meri ki a párolgó maradékot. Eszter két mondatának halljuk a hanglejtését is. Van ebben a hanglejtésben egy kis dacos gúny — az az ember beszél így, aki cleve tudja, hogy bármit mond, vajamiképpen ellene fordítják. Ahogy Józsi nem szól, az étellel szöszmötöl, „kis, tasakos szemét” az asszonyra emeli — ez is kész jellemrajz. („Morcossága még nem látta, mibe kapjon bele” — folytatja később, hallgatását indokolva, az írő.) De felesége hanglejtéséből a gúnyt kiérezte. A „cinikus” az ő jellemző szava, a „nem merete ilyen cinikusan be-

mondani a dolgait” az ő durván rótt mondata.

— *

Fejlődést jelent-e ez a regény Németh László írói pályáján? Az eddig elmondottakból bizonyára kiderül, hogy igen-nel kell felelnünk erre a kérdésre. Igaz, hogy az *Izony* művészebb regény volt, zártabb felépítésű, harmonikusabb. A gazdag élményanyag ebben a regényben — különösen a második felében — megbontja az egységet, szétfeszíti a formát. De a főhős nagyszerű és nagyszerűen megrajzolt alakja mellett épp az élményekben, alakokban, gondolatokban való gazdagság mutatja az író fejlődésnek útját: az élet sokszínű valóságá előtt tágabbra tárt kaput. Orosz László

JEGYZETEK KOMLÓS ALADÁR LEGÚJABB MŰVEIHEZ

Mint valami sarkvidéki kutató, aki újra meg újra visszatér a hatalmas feltáratlan területre, hogy itt is, ott is kitűzze zászlóit, felülse sátrát, háromszögelési pontokkal tűzdelje tele a vidéket, oly kitarító szorgalommal dolgozik Komlós Aladár évtizedek óta a XIX. század második fele magyar irodalmának kutatásán. Közel negyven éve már, hogy Dömötör Jánosról írt doktori értekezése megjelent, s azóta tanulmányal, adatközléssel, monográfiával sok fehér foltot letörölt már e kor térképéről. A 20-as években megjelent „*Az új magyar líra*” című könyvében — a többi között — megrajzolta az Aranytól Adyig tartó korszak lírai fejlődését, később a századvégi asszimilációról elterjedt mítoszokat és politikai hamisításokat cáfolta a fasizmus elharapózásakor. Nem akarjuk lebecsülni ez évtizedek termését, hiszen Kassák Lajosról, a giccsről szinte végleges igazságokat mondott el, de kétségtelen, hogy 1948 táján Komlós munkásságában fordulat következett be: az olykor erősen ötletekre építő esszéktől (ld. Bródyról szóló írását) a termékeny, de sokhelyt elnagyolt felmérésektől (Irodalmunk társadalmi háttere) egyre jobban eltávolodott, s a gondosan megvizsgált adatokra és szempontokra építő nagyívű tanulmányok és monográfiák alkotója lett. Vajda-könyve, Komjáthyról és Reviczkyról írt terjedelmes dolgozatai megírása során nemcsak az egész akkori költészettel került szerves kapcsolatba, de a századvég irodalmi életének irigylésre méltóan alapos ismerőjévé lett. Szinte törvényszerű, hogy ily módon egyre közelebb jut a szintézishez. *Tegnap és ma*¹ című tanulmány-kötetében a

periódus irodalmi tudatának egyik központi momentumát, a kozmopolitizmus kérdését vizsgálja a maga történeti fejlődésében. A nagyobb összefüggések feltárását segíti elő az irodalmi ellenzéki mozgalmakról írt önálló műve is. (*Irodalmi ellenzéki mozgalmak a XIX. század második felében*).² Mástermészetű összefoglalás Kiss Józsefről, Reviczkyról, Komjáthyról írt hármas arcképe (*A századvég költői*), mely bizonyosan nemcsak a legterjedelmesebb, de a legértékesebb tanulmánya is a *Tegnap és ma*nak. Ebben már világosan kirajzolódik az egész Arany utáni, századvégi költészet útja is, s úgy érezzük; a kor lírájáról szóló monográfiának küszöbén állunk.

Új műveiben Komlós sokkal összetettebben látja az egyes irodalmi áramlatokat, mint az öt-hat év előttiekben. Gyulait Vajda-monográfiájában még csak Vajda szemével tudta nézni. Kegyesztő, rosszindulatú irodalmi diktátornak rajzolta, akiből éppen nem hiányoztak a silány emberi indulatok. Szerinte a „mérgező öregúr” talán még nagy költő ellenfelének temetésére is csak azért ment el, hogy megmutassa, „mindennek tetejébe még túl is élte” Vajda Jánost! Még igazságtalanabb a mű bevezetése, mely a 49 utáni virágzással szemben Zaharát látta a szabadságharc utáni irodalmunkban. Közismert tény, hogy nőtt súly alatt a pálma, mennyi kiváló alkotás született a zord viszonyok ellenére, sőt éppen azokkal szembe-szegülve. Komlós viszont a forradalom-ellenességet, a régebbi demokratikus népiességet „meghamisítását”, „széptető” realizmust,

² Irodalmi ellenzéki mozgalmak a XIX. század második felében. Akadémiai Kiadó, 1956.

¹ Tegnap és ma. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1956.

Petőfi elleni ellenszenvet vet a kor szemére, amelynek egy-két pozitívumát csak fél mondatokban említi. Mindez rövidegsé ellenére sem nevezhető valamilyen véletlen elírásnak. Komlós itteni főtételei sorra meg-egyeztek 1950-ben tartott „Nemzeti klasszicizmus vagy irodalmi Deák-párt” című előadásával, amely nyomtatásban nem jelent meg. Közbevetőleg meg kell jegyeznünk, hogy nemcsak Komlós ítélőképeségével volt baj akkoriban, ha Gyulaira és a többi Deák-pártira terelődött a szó. Fiatal marxista irodalomtörténetírásunk — tisztelet a kivételnek — általában prozelita túlbuzgósággal kereste és túlhangsúlyozta a megalkuvást, pesszimizmust, nemesi korlátokat, Kemény, Gyulai, Madách, sőt részben még Arany János műveiben is.

Az *Irodalmi ellenzéki mozgalmak* Gyulai-arc képe már nemcsak hogy nem elferdített, de sokhelyt az egyéniség és a történelmi-szabta lehetőségek mely összefüggéseire nyitja meg a szemet. Komlós egy bekezdésben tömören összefoglalja Gyulai történeti érdemeit, s ennek során helyesen vonja meg pályájának legfontosabb határvonalát: „a hetvenes évekig úgyszólván mindig a haladó irodalom bajnoka.” Arra a kérdésre, hogy mi okozta Gyulai nagy törését, fáklavivőből perzekutorrá válását, a feleletet nem annyira elveiben, mint inkább makacs, ellentmondást nem tűrő természetében találja meg. Ez a türelmetlen magatartás aztán, amely egészen kivételes irodalompolitikai hatalomra és tekintélyre támaszkodhatott, csalhatatlan biztonsággal vezetett a diktátorságához. Ezzel az értékeléssel látszatra könnyű vitakozni: el lehet pl. mondani azt, hogy mit sem ártana a monopóliumhelyzet és a „nehéz természet”, ha a kor nem hajlana el oly határozott ívben Gyulai eszményeitől stb. Csakhogy az utolsó évek irodalmi életének sok lehangoló eseménye eléggé megmutatta, hogy az effajta esetekben nem is az elvek és az irodalmi élet eltérése a legnagyobb baj, hanem a „hatalom bővölete”, amely csak egyféle megoldást ismer: a program minden-áron való érvényesítését.

Rendkívül érdekes annak fejtegetése is, hogy a körülmények változásával Gyulaiék eredetileg helyes elvei részben eltorzultak, részben más funkciót nyertek. Míg az önkényuralom idején az elidegenedés, a romantikus-szentimentális fellengzés, ugyanolyan, vagy még nagyobb veszély volt, mint a provinciálizmus, szükségesnek látszott a reálishoz kötő népies-nemzeti. Húsz év múlva e funkció időszerültenné vált, a valóságost és nemzetit már alig fenyegette a nemzetietlenség vagy vértelen idealizálás, annál inkább a falusiaság s az idillikus szépítés. Érthető, hogy a védelmet most elsősorban az európaiságban

s a szókimondó realizmusban kellett keresni, azért is vált e kettő a legtöbb haladó író csatakiáltásává.

Komlósnak a századvégi kozmopolitizmusról szóló kitünő dolgozata annak idején 1953-as megjelenése előtt nagy ellenkezést váltott ki. A polémiákban kétségtelenül nagy része volt egész művelődéspolitikánk vas-kalaposságának, mely büzgön másolta a szovjetunióbeli kozmopolita-ellenes támadásokat, babonásan irtózott e szótól, s annak korábbi használóiiban is eleve haladás-ellenességet szimatolt. Torzítanák azonban; ha csupán azt vennék észre, vagy eltagdnának, hogy nagyon sokakban még ma is él némi aggodalom a századvégi kozmopolita jelszóval kapcsolatban. Más e szó azok ajkán, akik európaiságot, világnézeti igényt értenek rajta, de nyomban rekedtté válik csengése, ha *tisztán* a városiasságot hirdeti. Komlós egy másik könyvében (*Irodalmunk társadalmi háttere*) már írt arról, hogy — paradoxonnal szólva — van provinciális urbanusság, azaz olyan városiasság is, melyből hiányzik a nyugatias kulturáltság. Nádasz Sándort említi példának, de nyugodtan kerességhetünk az ismertebb nevek között is: vajon a magyar exportdrama, élén Molnár Ferenczel nem szolgált-e rá ez elnevezésre, amelyet nyugodtan szétoszthatunk még az Est-lapok portálta nem egy író között? Olykor A Hétben is keleténél több az effajta elem, hiszen Heltai francia kabaré- és sanzon-kultuszát csak nem tekinthetjük valami nyugatról hozott nagy felszabadító vívmánynak?

A kozmopolitizmus cégtáblája mögött tehát megbújhat a nagyvárosi szórakoztató ipar, de helye lehet másfelől a mindenáron való modernkedésnek is. Németh László kemény, de találó megjegyzéseit a Nyugat irodalmi mozgalmának árnyoldalairól jó lesz felidézniünk: „Az a hátszél, amely a Nyugatot feldobta, rengeteg nyegleséget, álművelt nagyképűséget, csinált lihegést csapott hozzá... az írók kultúrdühöt mímelnek és madárnyelven beszélnek.” (Minőség forradalma. III. k. 67. l.)

Harmadszor az utóljára azt se feledjük, hogy a magyar fin de siècle, — bár ez egyébként szükségszerű és érthető — mégiscsak sokkal kevésbé nemzeti jellegű (különösen lírában) annál, ami előtte és utána történt. Petőfi és Arany kora egyfelől, Ady és a Nyugaté másfelől nagy szintézise magyarságnak és európaiságnak, ehhez képest ez az időszak bizony egyoldalú. Ady korának legtöbb nagy alakja, sőt XX. századi kultúránk legkiválóbb képviselői csaknem kivétel nélkül megfűrdtek a parasztoiban és a régi magyarságban, aminek hiánya Reviczkyéknél és társainál eléggé feltűnő, s valamiképpen hal-

ványság, gyökértelenség érzetét kelti a mai olvasóban.

Mindaz, ami az akadémiai irodalom mai értékelése terén történt, bálványrombolás volt a korábbi irodalomtörténeti és történeti művek szemléletéhez képest. Nem árt emlékeztetni rá: nemcsak Horváth János értékelte a valóságnál sokkalta többre a 67 utáni Gyulai munkásságát, hanem Szeckfű Gyula is, aki őt az igazi magyar önismeret töretlen hordozójaként ünnepelte „Gyulai Pál lassanként a nemzet lelkiismerete lesz . . . ő zavartalanul megy a klasszikus magyar úton akkor, mikor a dekadens magyarság attól már messze eltért.” (Hóman—Szeckfű: Magyar történet. V. 533. l.) Komlós azonban jól érezte, hogy az utóbbi időben éppen az ellenkezőtől kellett tartanunk: míg Gyulaiék alig menekülhettek a szegyenpadtól, az irodalmi ellenzék harcai sokszor túlzott elismerésben részesültek. A legfőbb tévedési lehetőség az volt, hogy az irodalmi ellenzék fogalma nemegyszer azonosult a politikai-társadalmi ellenzékekével, ami aztán annak esztétikai nézeteire is cleve a haladás bélyegét ütötte. A legjobb példákat a tévedésre a népszerűsítő művekben találhatjuk, pl. a Magyar Sajtó 250 éve c. kiadványban, de sok új kutatáson alapuló, egyébként érdemes tanulmány sem mentesülhetett tőle. Dezsényi Béla (Magyar Sajtó 250 éve) Zilahy Károlyt és társait „demokrata érzelmű fiatal íróknak” nevezi, akik az „irodalom társadalmi feladatait megsúlyozták” az „esztétikai szabályok merev érvényesítésével” szemben. Dezsényi szemmeláthatólag Riedl Szende vádját is elfogadja, Gyulai „pajtáskodó kiritikáját” illetőleg. (144—150. l.) Harsányi Zoltán az irodalmi ellenzék szerepének elhomályosítását látja abban, hogy Komlós Aladár Reviczky-könyvében kijelenti: „Újból rájövünk a kor magyar irodalmi ellenzéke szellemének ellentmondáosságára, s arra, hogy néha nem az ellenzék, hanem az általa támadott beérkezettek képviselték az igazságot.” Harsányi zavaró motívumnak tartja Reviczky *sértődött* társadalom-kritikájának említését Komlós részéről. Ez árnyékot vethet a költő igazság-érzetére, márpedig véleménye szerint Reviczky bírálatának alapja csak ez utóbbi lehetett, nem pedig a *sértődöttség*. — „Mert Reviczky vagy mindenképpen igazságszerető ember volt, vagy csak *sértődött* ember” — írja Harsányi elárulva, hogy a dialektikus gondolkodás milyen távol van tőle (ItK., 1955, 4. sz.).

Félszeg, leegyszerűsítő nézeteknek adhat táplálékot Sőtér István Rab Ráby-tanulmányának következő passzusa is: „Az 50—60-as évek, valamint a 80—90-es évek ellenzéki irodalmát a hivatalossal szemben

nem valamely mélyen átgondolt filozófiai, esztétikai ellentét állítja szembe . . . A hivatalos és az ellenzéki irodalom szembenállása mögött politikai okok rejlenek — az ellenzéki irodalom, a 48 után nyitva maradt kérdésekben (parasztság ügye, a nemzetiségek stb.) másként gondolkodik, mint az irodalmi Deák-párt, 67 után pedig, ha nem is forradalmi módon, de tiltakozón, lázadón áll szembe a dualizmus Magyarországaival”, (Sőtér: *Romantika és realizmus* 489. l.) E sorokban egyrészt elsikkad a különbség az irodalmi ellenzék legnagyobbjai: Vajda, Tolnai, Komjáthy és annak valódi derék-hada között, s különösen Zilahyék oly politikai radikalizmus színeben tündöklenek, melyet aligha érdemeltek ki. Másrészt elsikkad az a lényeges szempont is, ami Komlós fogalmazásában így hangzik: „Többnyire fiatalok, (ti. az ellenzék. N. M.) miért is magatartásuknak nem kisebb a nemzedéki jellege, mint az osztálytartalma, azaz főképp irodalmi létükért, s írói egyéniségük szabadabb kibontakozásáért harcolnak.” (113. l.).

Az irodalmi ellenzék különválasztása Komlós könyvében a politikai baloldaltól olyan elvnek bizonyul, amelynek jegyében jobban megérthetjük és leírhatjuk az egykori irodalom tarkaságát és ellentmondáosságát. Így kerülhet sor a jobboldali, klerikális ellenzék feltárására, annak tisztázására, hogy több ismert, de haladónak, vagy függetlenségének éppen nem nevezhető író (Rákosi Jenő, Dóczy Lajos stb.) milyen mértékben szállt szembe az Akadémiával. De bármennyire igazat adunk is a szerzőnek abban, hogy ellenzéken nem az uralkodó társadalmi-politikai rendszer, hanem a hivatalos irodalom pozícióját kell érteni, úgy tűnik, hogy az elválasztás egy esetben már túlzottá válik. Kiss József Hétjéről s általában a század utolsó évtizedéről van szó. Ennek bővebb tárgyalását Komlós azzal a megfontolással mellőzi, hogy a kilencvenes években a népnemzetit megtagadó íróknak van egy „új nagy magyar olvasóközönségük”, „nincs többé szükségük a hivatalos elismerésre, fűtyülnek az Akadémiára.” (105. l.)

Az érvelés azonban elég gyenge lábon áll. Egyrészt vannak kifejezetten Gyulait vagy a Budapesti Szemle más ismert hívét támadó polémiák abban a korban, amelyeket a könyv említetlenül hagy. Felületesen végiglapoztam A Hét néhány évfolyamát 1895—98 között, s már ezekben is elég szépszájú szatirikus glosszára akadtam az akadémikus irodalommal szemben. Így A Hét 1895. 12. számában „Bojtorján” (Ambrus Zoltán) „Egy lap a magyar irodalom történetéből” címmel megsemmisítő gúnnyal emlékezik meg Prém József akadémiai díjjal jutal-

mazott „Bosnyák Anna” c. történeti drámájáról, s általában az efféle pályázatokról. Pár számmal később (1895. 39. sz.) a Kisfaludy Társaság és az újonnan beválasztott Jakab Ödön kapja meg a magáét Jett-től (Heltai Jenő) a „Hivatalos irodalom” címet viselő cikkben. Az Akadémia igazságtalan jutalmazása a tárgya „Tiborc” (Ambrus Zoltán) „A nagyhét” c. kommentárjának (1897. 19. sz.), amelyben csípős megjegyzés olvasható Gyulai főúri szimpátiájáról a Bródy-díj kiadása kapcsán. 1898-ban „dr. Petheőffy Adolf”,³ ironizál a Gyulainak adott 400 forintos Bulyovszky-jutalom felett („Jegyzetes kiadás”, 19. sz.) és X. (Kóbor Tamás) csúfolja ki a Kisfaludy Társaság vaskalaposágát, amely határozatban mondta ki, hogy írónöket nem vesz fel halhatatlanjai közé. („Nők a Kisfaludy Társaságban”, 44. sz.). Erdemes lenne annak is utánanézni, milyen visszhangot kellettek Gyulainak a tárcaelbeszélésekről elmondott vádjai az 1898. évi időszakai sajtóban. Ismeretes ilyen vonatkozásban Pap Dániel határozott kiállása a népszerű műfaj mellett, de egészen bizonyos, hogy még számosan felvették a Gyulaitól eldobott kesztyűt az ellenzéki írók sorából. De legalább ugyanolyan fontos az: sorra teremnek ebben az időben is az állásfoglalások a népnemzeti epigonizmussal szemben a legkülönfélébb tartalmú és színezetű irodalompolitikai és kritikai írásokban. Ezeket talán már nem hevíti a kirekesztettség oly elemi erővel feltörő érzése, mint ami az „Irodalom” vagy az „Új nemzedék” támadásaiból ismert, de azért mégis testvérei amazoknak. Figyelmen kívül hagyásuk azt jelenti, hogy az uralkodó társadalmi-politikai és kulturális rendszer ellenzését túlzottan is elválasztjuk a személyeket és intézményeket támadó, esetleg személyi sérelmeket is felpanaszoló oppozíciósságtól.

Komlós érdeme, hogy az irodalmi ellenzék kusza és sokszor kevés elvi tanulságot adó kritikai természetéből igyekezett megtalálni valamiféle közös esztétikai programnak legalább a kontúrjait. Elemzése alapján a legtöbb azonosságot az egyetemesség, nemzetköziség (kozmpolitizmus), másfelől az eredetiség, korlátlan önkifejezés követelésében találhatjuk. S míg az előbbi minden műfajnak életű levegője, a második meg erősen a lírikus szükségletei közé tartozik, Komlós szerint szinte nincs olyan programpont, amelyben az ellenzék igényei szólnának meg a regény és novella tekintetében. Pedig Reviczky, Tolnai, Palágyi vitáiban igenis van egy közös mérce e műfajokkal kapcsolatban: a realizmus. Hogy mit értenek rajta, azt nemcsak

pozitív állásfoglalásukkal mondják meg, hanem a negatívvalis. Nem kell nekik a szórakoztató sablon, a romantika, az anekdotázó mesélgetés. Valószínűnek tartom, hogy Komlós minderről azért említ oly keveset, mert nincs benne határozott újszerűség Gyulaiékhoz képest. Valóban a „Régi udvarház” írója elméletben is mindvégig a realizmust prédikálta s a lélektani hűség nevében nagy ellenfele volt a jókaias romantikának s a könnyed adomázásnak.

Különös ellentmondása Gyulai irodalomszemléletének, hogy míg a lírában és a verses epikában nemzeti formát, népiességet követel, addig a regényírásban a mindenfajta népiességtől távolosó Kemény Zsigmondért harcol, s a magyar anekdotán, népdalon és népmesén nevelkedett Jókairól és Mikszáthról alig van egy-egy jó szava. De még ez a felfogása sincs nagyon távol az ellenzék véleményétől. Jókait ott csak a 70-es években emlegetik elismeréssel, amikor a Petőfi-Társaság kisebbje (pl. Irmei Ferenc) Jókai és Vajda János nevét emelik fel zászlóként, mely alatt a hivatalos irodalommal szemben állók gyülekezhetnek. (I. Németh G. Béla: A koszorú. I. 1954. 1. sz. 78. l.) A 80-as évek derekán azonban Palágyi Menyhért, Reviczky és Komjáthy már határozottan elfordulnak Jókaitól, s érveik többnyire meggyeznek Gyulai és Péterfy szigorú megrovásaival. Legfeljebb Tolnai még az, aki Jókainak nemcsak a hanyatló jelenét veszi észre, hanem meleg szavakkal vissza tud emlékezni az Egy magyar nábobra és a Kárpáthy Zoltánra is. Keményt viszont nem bírálják – Tolnai is lényegében csak a politikust és írói szervezőt utasítja el benne, nem a művészt –, sőt van idő, amikor pessimizmusa és lélekelemzése alapján egyenesen a tisztelet és szeretet hangján emlegetik (I. Németh G. Béla id. cikk, 81. l.)

Az elmondottak alapján sem helyes azonban, hogy Komlós Aladár a realizmushoz való viszonyt az ellenzék kritikai megnyilatkozásaiban ennyire mellőzi. Hiszen azonoságuk Gyulaival e téren korántsem teljes: egyrészt magában az elméletben is van közöttük némi különbség: Tolnai és Palágyi Menyhért a Budapesti Szemlénél sokkal jobban hangoztatja az erkölcsi-társadalmi bírálat fontosságát a realizmusban. És ami a legfontosabb: mások az eszményeik a realista írók közül, mint az akadémikusoké, különösen szembetűnő közönytük vagy elítélésük Baksay, Pálffy Albert stb. felszíni, eszményesítő kisrealizmusával szemben, amelyet a Budapesti Szemle Jókai romantikája ellen akar felvonultatni. Gyökeresen eltérnek Tolnai Lajos és sok nagy külföldi kritikai realista értékelésében is: elég, ha itt arra gondolunk, hogy Riedl szerint Gyulai

³ Nyilvánvalóan álnév, de Gulyás lexikona nem tartalmazza.

mindig idegenkedett a társadalmi előítéletek okozta végzetes tragédiákat feltáró orosz írótól: Tolsztoj hatását lázítóknak érezte, ezért nem tudta megkedvelni, s általában ezért nem nyúlt a Turgenyev után következő orosz klasszikusokhoz. Viszont az ellenzék a nyolcvanas évektől kezdve egyre élénkítő rokonszenvvel és bővülő ismeretkörrel méltatja Tolsztojt, Dosztojevszkijt, Gogolt.

Az *Ellenzéki irodalmi mozgalmak*nak több esetben is hibája az erősen adatközlő jelleg s az adatok nem eléggé sokoldalú, a nagyobb összefüggésekkel adós maradó kommentálása. Az *Ellenséges esztétikák* c. fejezetben nemcsak a két tábor realizmus-fogalmának tárgyalása hiányzik, de a lírai eszmények leírása is rövidebb a kelleténél. Bár a mű többször említi az ellenzék nagy részének Petőfi kultuszát és többé-kevésbé meglevő Arany-ellenességét, mindennek összefoglaló kifejtésére is szükség lenne, amire éppen ez a részlet lenne alkalmas. Az ellenzék ugyanis nemcsak többre tartja Gyulaiéknál Petőfit, de mást is emel ki belőle: míg Gyulaiék népiességét, megfigyelő és leíró művészetét domborítják ki, költészetének romantikus rétegeit, gondolati és forradalmi verseit kevesre tartják, addig az ellenzék s a vele összefüggő „Meltz-iskola” egyre jobban ezekre irányítja a figyelmet. Árkot és a két csoport közé a zseniről vallott felfogásuk is, mert köztudomású, hogy Gyulai a költészetet sokkal tudatosabb szellemi tevékenységnek látja annál, semhogy a lángelméről s annak ösztönösségéről szóló tanítást elfogadhatná.

Bevezetésképpen szoltunk már Komlós Aladár korábbi munkásságáról a század utolsó harmadának kutatása terén. Három évtized előtti eredményei a líra fejlődésére vonatkozólag szervesen, szinte észrevétlenül illeszkednek be a *Századvég költői* c. dolgoza-

tába. Nemcsak az olyan központi gondolat jelenik meg nála már 1928-ban, mint az Arany utáni líra fokozatos befelé fordulása, vagy az álommotívum uralkodó szerepe e korban. Reviczky és Kiss József portréjának egy-egy fontosabb vonását ma is úgy látja, mint akkor; tegnap és ma egyaránt aláhúzza Kiss József átmenetiségét a zsidóság és magyarság, falu és város, a külső és a belső valóság poézise között. Reviczkyról mindkét helyen megállapítja, hogy „az érzést kivető látomásokhoz nincs meg... az ereje.” „Álmai fakó álmok lehettek.”

Ugyanakkor még a futólagos összevetés is meggyőzhet arról, hogy az új feldolgozás sokkalta elmélyültebb, még a tisztán formai vívmányok számbavétele szempontjából is, mint a régebbi. A döntő újság azonban a történelmi-társadalmi összefüggések feltárása, s a lírikusok helyének ilyen szempontból való tisztázása. A régi Komjáthy-jellezés még mit sem tudott a költő-apostol forradalmi indulatairól, s arról sem esett régebben szó, hogy az álom nemcsak a valóság elleni lézadás jelszava, de a harcolni igazában nem kívánóké is.

Az előbbieket során világossá válhatott, hogy írásomnak nem célja a megszokott értelemben vett tudományos bírálat. A „*Tegnap és ma*” XX. századi és a mai irodalommal foglalkozó írásait szándékosan mellőztem, s a századvéget tárgyalók közül is csak azokról szoltam, amelyeket egész irodalomtörténet-írásunk szempontjából időszerűeknek érzek. Vitatkozni bizonyonnyal lehetne egyről-másról a szerzővel, s főként hosszasan kellene beszélni a könyv ezúttal nem említhető számos erényéről, de azt majd mások más alkalommal bizonyára megteszik, amint e sorok írója is hozzáfogott már az Irodalmi Újságba⁴ írt rövid recenziójában.

Nagy Miklós

HEGEDŰS NÁNDOR: ADY ENDRE NAGYVÁRADON

(Irodalmi forrástanulmány) Irodalomtörténeti Füzetek (6.) Akadémiai Kiadó, Bp., 1956.

Az Ady Endrere vonatkozó könyvtárnyi életrajzi irodalom a költő életének úgyszólván minden korszakát feltárta már, s úgy látszik, hogy a hatalmas anyag egybehordása megérlelte a végleges kritikai életrajz nagy vállalkozását. Az egyes életrajzi korszakok feldolgozása azonban meglehetősen egyenlőtlen és hézagos. Ady pályakezdésének debreceni éveiről például csak vázlatos képünk van, ami nyilván összefügg azzal, hogy ennek az időszaknak jelentéktelenebb szerepe volt a költő fejlődésében. Annál gazdagabb részletességgel tárták fel a kortársak a nagyváradi éveket, amelyek kétségtelenül a sorsdöntő

emberi és költői fordulatot idézték elő Ady pályáján.

Hegedűs Nándor volt nagyváradi szerkesztő, a váradi viszonyoknak és az Ady-kérdésnek kitűnő ismerője, könyvében a költő ottani éveiről ad igen érdekes, sokoldalú és sok tekintetben új képet, a nagyváradi évekkkel foglalkozó Ady-irodalomnak felülvizsgálata és saját nyomozó, adatgyűjtő, ellenőrző és helyesbítő munkája alapján.

⁴ Nagy Miklós: Komlós Aladár: *Tegnap és ma*. Irodalmi Újság, 1956. június 2.